वनवासिनी.

પ્રગટ કરનાર,

કૃપાશંકર દોલતરામ ત્રવાડી.

કિંમત એક આનો.

3८७८

वनवासिनी.

(ખરા પ્રેમની ખૂબી અને પરોપકારની પરિ-
સીમા દેખાડનાર એક ન્હાની વાર્તા.)

અસલ બંગાળી ઉપરથી.

પ્રગટ કરનાર.

કૃપાશંકર દોલતરામ ત્રવાડી.

અમદાવાદ.

એંગ્લો વર્નાક્યુલર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

વિ. સંવત ૧૯૪૫.—ઈ. સને ૧૮૮૯.

કિંમત એક આનો.

અર્પણપત્ર.

સ્વદેશહિતૈષીણી પંડિતા રમાબાઇ.

આર્યા!

જેના ચરિત્ર-વર્ણનરૂપે આ વાર્તા રચાયલી છે, તે પરમ પવિત્ર વનવાસિની શોભાના જીવનની સાથે આપનું જીવન ઘણા અંશે એકરૂપ જણાય છે; તેથી શરૂઆતમાંજ આપનું નામાભીધાન મુદ્રિત કરવાના હેતુથી, આદર પૂર્વક, આ નાનકડું પુસ્તક આપને અર્પણ કર્યું છે.

અમદાવાદ.
વૈશાખ, વિ. સંવત
૧૯૪૫.

વિ.—

કૃપાશંકર.

વનવાસિની.

પ્રકરણ ૧ લું.

એક પૂનેમને દિવસે રાત ઘણી ગઈ છે, પ્રાણી માત્ર ઉંઘ્યાં છે, આકાશમાં પૂર્ણ ચંદ્ર ઉગ્યાથી ચંદની ખીલી રહી છે, પૃથ્વી તેજોમય બની છે, પવન ધીમો ધીમો વાહાય છે તેથી ઝાડનાં પાંદડાં તથા ફૂલ હાલ ડોલ કરી રહ્યાં છે તથા તેમાંનાં કેટલાંક જાણે હિંચકા ખાતાં થાકી ગયાં હોય તેમ ભોંયપર પડે છે, અને ઝર ઝર અવાજ કરી વહેતી નદીના નિર્મળ પાણીપર ચંદ્રમાનું અજવાળું પથરાયાથી જાણે સ્ફટિક મણીનો ચકચકતો રસ વહેતો હોય એમ લાગે છે. તે વખતે એક જુવાન માણસ ઉતરી ગયેલે ચહેરે નદીને કિનારે બેઠો છે. કુદરતની આવી રળિઆમણી શોભા છતાં તે જુવાનની નજર તેના તરફ ખેંચાતી નથી. પણ જાણે કોઇ જોગીરાજ ધ્યાન ધરવા બેઠો હોય તેવી રીતે એકચિત્ત થઇને તે કંઇ વિચાર કરે છે, અને

વચ્ચે વચ્ચે એક એક ભારે નિસાસો (નિશ્વાસ) નાંખતો જાય છે દિલગિરીનાં તમામ ચિન્હ એના ચહેરાપર ખુલ્લી રીતે દેખાય છે.

એ જુવાનની પુંઠ પાછળ એક ગાઢું વન હતું. તે વનમાંથી એક નેવા ખીલેલા ગુલાબના ફુલ જેવી કોમળ અને સુંદર પણ ઘણી ગભરાયલી સ્ત્રી તેજ વખતે નીકળી આવી અને આંખો ફાડી રાખીને ચારે બાજુએ જોવા લાગી. તેવામાં એકદમ તેની નજર એ જુવાનપર પડયાથી, જાણે મડદામાં પાછો જીવ આવ્યો હોય તેમ તેનો ગભરાટ શમી ગયો. પછી તે ધીરે ધીરે ચાલીને જુવાનની પછવાડે આવી ઊભી રહી, પણ તે જુવાન પોતાના વિચારમાં મશગુલ થયેલો હતો તેથી તેણે તેને દીઠી નહિ. પછી પાછળ ઊભે ઊભે તે સ્ત્રીને જુવાનના મનની ઊંડી દિલગિરી ઝટ જાણી ગઇ અને તેથી તે પોતે પણ દિલગિર થઇને તેના એક પાસે બેશી ગઇ. આ વખતે તે જુવાનની નજર તેનાપર પડી; તેથી તે તેને કંઇક કહેવાનું કરતો હતો, એટલામાં સ્ત્રીએ પોતાનો હાથ તેના હાથપર મૂકીને ગભરાટથી તેને પૂછયું કે—"આ શું!

આટલી મોડી રાતે અહીં કેમ આવ્યા છો? કાંઈ તબીયત તો બગડી નથી?"

આ પૂછવાનો કશો જવાબ નહિ આપતાં તે જુવાન તે પ્રેમાળ પ્રતીમા જેવી સુંદરીના મુખરૂપી ચંદ્રમા તરફજ જોઇ રહ્યો; તેથી તે બાઇએ ફરીથી તેને પૂછ્યું–"કેમ કંઇ બોલતા નથી? શું તમને મારાપર કંઇ ગુસ્સો થયો છે?" આ વખતે તે જુવાનનું ઉતરી ગયેલું મ્હો જરા હસતું લાગ્યું. પછી તે સુંદરીને પોતાની અડોઅડ બેસાડીને સ્નેહ પૂર્વક તેણે કહ્યું–"શોભા! તું શું એવી છે કે તારા ઉપર ગુસ્સો થાય? મને એક સ્વપ્નું આવ્યું તેમાં જોયેલા દેખાવથી મારૂં મન ચંચળ થયાને લીધે તને જગાડ્યા વિનાજ આ તરફ ચાલી આવ્યો છું."

તે સાંભળીને આતુરતાથી શોભાએ તેને પૂછ્યું, "સ્વપ્નામાં તમે એવું શું જોયું કે જેથી એકદમ એ પ્રમાણે થઈ આવ્યું?" તેને આમ આતુર બનેલી જોઇને તે જુવાન કહેવા લાગ્યો કે–"સ્વપ્નામાં મેં એક મોટું તળાવ જોયું. તે તળાવમાં હજારો મોટાં મોટાં કમળ ખીલી રહ્યાં હતાં; તેમાંના એક કમળ ઉપર મા પલાંઠી વાળીને બેઠી હતી. તળાવના

પાણીની લેહેરોને લીધે જેમ જેમ કમળ હાલતાં, તેમ તેમ માના પગ પણ હાલતા હતા. આ દેખાવ જોઇને હું ગાંડો ઘેલો થઇ ગયો. અને માના ખોળામાં બેસવા જવા માટે ડાગળીછંદની પેઠે કંઇ પણ વિચાર કર્યા વિના એકદમ કૂદીને તળાવમાં પડી માને પકડી પાડવા માટે પાણીમાં આમ તેમ ઘૂમવા લાગ્યો. મને એમ બાથોડિયાં મારતો જોઇને માને હસવું આવ્યું, તેથી ખોટું લગાડીને હું રડી પડ્યો. મને એમ રડીને દુખી થતો જોઈ દયાળુ માનું મન પીગળ્યું; તેથી તેણે મધુર સ્વરથી મને કહ્યું—"બેટા! શા માટે આમ દુખી થાયછે? આજ તું મારા ખોળામાં આવી બેશી શકીશ નહિ." તે સાંભળીને મારૂં કાળજું કપાઇ જવા જેવું થયાથી ગરીબ થઇને મેં તેને કહ્યું—'મા! આજ પાંચ વરસ પછી હું તમારૂં મ્હો જોવા પામ્યો છું તેથી હવે તમને છોડનાર નથી, પણ તમારા પગ નીચે પડી રહીશ.' તોપણ તેણે હસીને કહ્યું—'બેટા! કોઇ પણ રીતે આજ તું મારી પાસે આવી શકીશ નહિ. પણ થોડાજ દિવસમાં હું આવીને તને મારા ખોળામાં બેસાડીશ.' આટલી વાત કરીને તે એકદમ ક્યાં અંતર્

ધ્યાન થઈ ગઈ તે કંઈ મારા જાણવામાં આવ્યું નહિ. એટલામાં મારી આંખ ઊઘડી ગઇ. અને જોયું તો ના મળે તળાવ કે ના મળે મા; તેથી મારો જીવ બહુ ખાટો થઇ જવાને લીધે એકદમ ઘરમાંથી બહાર નીકળીને અહીં આવી બેઠો છું અને એ સ્વપ્ના સંબંધીજ વિચાર કર્યા કરૂંછું."

હિરાલાલના સ્વપ્નાની વાત સાંભળીને શોભાના મનને ઘણું દુઃખ લાગ્યું, તેથી તેની આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. તે જોઇને હિરાલાલે પ્રેમ દેખાડીને તેની આંખો લોહી નાંખી. તે પછી કેટલીક વાર સુધી બંને જણ છાનાંમાનાં બેશી રહ્યાં.

પછી હિરાલાલે શોભાનો હાથ પકડીને તેને પૂછ્યું—"શોભા! શા માટે તું રડતી હતી? તેં તો માને હમેશાં સુખ દીધું છે. તારી ચાકરીથી અને કોશિશથી તો તે ઘણા સુખમાં રહેતી હતી. મરણ પથારીએ સૂતાં સૂતાં પણ તેણે મને કહ્યું હતું કે—હિરા! શોભા આપણા ઘરની લક્ષ્મી છે. તેણે હમેશાં એક સરખા ઉમંગથી અને પૂજ્યબુદ્ધિથી મારી ચાકરી કરી છે. દીકરી નહિ હોવાથી હું મારા મનમાં ઓછું આણતી હતી અને ઘડપણમાં

મારી બરદાસ્ત કાણુ કરશે એવી ફિકર કર્યા કરતી હતી. પરંતુ શોભાના આવ્યાથી મારાં સર્વે દુઃખ દૂર થઈ ગયાં છે.—માએ તારા માટે આ પ્રમાણે સારો ભાવ જણાવ્યાથી તે વખતે મારા હૃદયમાં અમૃતની નદી વહેતી હોય એમ મને લાગ્યું હતું.” આ હકીકત સાંભળતાં સાંભળતાં શોભાની આંખોમાંથી એટલાં બધાં આંસુ પડતાં હતાં કે તેથી હિરાલાલનો હાથ ભીંજાઈ ગયો હતો, એટલુંજ નહિ, પણુ હિરાલાલની છાતીપર પણ તેનાં આંસુ પડયાં હતાં. હિરાલાલ—શોભાનો રસીલો સ્વામી, પોતાના હાથવતી તેની આંખોમાંનાં આંસુ લૂછવા લાગ્યો.

પછી ધીરે ધીરે શોભાએ પોતાના મનનો વેગ શમાવ્યો, અને ધીરે ધીરે તે રસીલાં (સ-હૃદય) ધણી ધણીઆણી પાછાં વાતચીત કરવા લાગ્યાં. રહેતે રહેતે હસવાનું અને પરસ્પર પ્રેમભાવ દેખાડવાનું પણ શરૂ થયું. તે વખતે બંને જણ વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, આ મ્હો જોયાથી શું હવે મનમાં જરાએ દુઃખ રહે છે?

અરે હિરાલાલ ! અરે શોભા! ભવિષ્યના ગર્ભમાં એવો એક દિવસ છે કે જે દહાડે આજનો બનાવ અને આજનો વખત સ્વપ્ન બરાબર જણાશે.

પ્રકરણ ૨ જું.

તે પૂનેમ ગઈ છે અને આજે અમાસની રાત છે. અંધારાથી પૃથ્વી છવાઇ ગઇ છે. લાખો તારા આકાશમાં ખીલી રહ્યા છે, પરંતું એક એક કાળું વાદળું આવીને તે તારાઓનાં મ્હો ઢાંકી દેઇ અંધારાનું જોર વધારે છે. તારાઓની પેઠે લાખો આગિયા કીડા ઝાડોમાં આમ તેમ ફરે છે, તેઓનો ચળકાટ એકદમ ચળકીને પાછો બંધ થઈ જાય છે. જે વખતથી આ પ્રકરણની હકીકતનો આરંભ કરીએ છિયે તે વખતે એક પહોર રાત ગઇ છે.

હિરાલાલ પોતાની બંગલામાંની શણગારેલી સ્વચ્છ ઝુંપડીમાં સ્વચ્છ બિછાના પર સૂતો સૂતોવર્તમાનપત્ર વાંચે છે, પ્રેમની મૂર્ત્તિ જેવી શોભા તેની પાસે બેશીને સાંભળે છે અને ધીરે ધીરે સ્વામીના શરીર ઉપર પોતાનો કોમળ હાથ હરખભેર ફરવે છે. એ આનંદી ધણી ધણીઆણીને એમ આનંદ ભોગવતાં રહેવા દેઇ, આ પ્રસંગે હિરાલાલની પહેલાંની થોડીક ઓળખાણ આપીએ છિયે.

હિરાલાલનો બાપ એકંદરે ધનવાન હતો. પ-

રંતુ નસીબજોગે ઘણા માણુસોના સંબંધમાં જેમ બનેછે તેમ તેના સંબંધમાં પણ બન્યું હતું. મતલબ કે સરકારમાં દાવા લઢવામાં તેનું તમામ ધન જતું રહ્યું હતું. તે વખતે હિરાલાલની ઉમ્મર અઢાર વરસની હતી, અને તે પહેલાં તેનાં લગ્ન થઇ ગયાં હતાં. અત્યારે તે કોલેજમાં (પાઠશાળામાં) ભણતો હતો. પરંતુ ગરિબાઇમાં આવી પડ્યાથી અને તેને લીધે બાપના કહેવાથી તેને અભ્યાસ કરવાનું છોડી દેવું પડ્યું. પછી થોડા દિવસમાં તેનો બાપ મરણ પામ્યો. અને તેજ અરસામાં અગ્નિકોપ (ભયંકર આગ) થયાથી તેનું ઘર બાર વગેરે તમામ બળીને રાખ થઇ ગયું. આથી તે છેક લાચાર બની ગયો. એવી દરિદ્રતાની હાલતમાં સ્નેહી સંબંધીઓ અને ઓળખાણ પિછાણવાળા માણુસો બેગું રહેવાનું તેને મુશ્કિલ લાગ્યું, તેથી મા અને સ્ત્રીને લઇને વનમાં ઝુંપડું બાંધીને ત્યાં રહેવા લાગ્યો. પછી કેટલાક દિવસ કેડે તેની મા પણ મરી ગઈ.

હમણાં હિરાલાલની તમામ માલ મિલ્કતમાં માત્ર એકલી શોભાજ છે. શોભાજ તેની પાસે શીખનારી શિષ્યા (વિદ્યાર્થીણી) છે, રસોઈ કરનારી

દાસી છે, જીંદગીનું અમૂલ્ય રત્ન છે, કાળજાની કાર અને હૈયાનો હાર છે, તથા પ્રીતિ કરવાની વસ્તુ છે. ટુંકામાં તેનું જે કહો તે **શોભાજ** છે. **શોભા** વિના તેનું મન, ઝુંપડું વગેરે કોઈ પણ સ્થળ ખાલી નથી. જ્યાં જુવો ત્યાં **શોભાજ શોભા**.

હમણા હિરાલાલની ઉમ્મર અઠયાવીસ વરસની હતી અને **શોભા** તેનાથી સાત આઠ વર્ષે નાની હતી. હિરાલાલ ધર્મી, દયાળુ, સારા કામમાં સાહસ કરનારો અને જે કામ કરવાની તેની ફરજ છે એમ તેને સમજાય તે કામ બરાબર તન દેઈને કરનારો હતો. આજ કાલના ઘણા જુવાનોનાં અંતઃકરણ દયા ધર્મની ખરી લાગણી વગરનાં પત્થર જેવાં થયેલાં જોવામાં આવે છે તેવું હિરાલાલનું અંતઃકરણ નહોતું. હવે વાંચનારાઓને અમારે કહેવાની જરૂર રહેશે નહિ કે આ વનવાસિની (વનમાં રહેનારી) **શોભા** દરિદ્રતામાં પણ અપાર સુખ અને સૌભાગ્યની ધણીઆણી (માલિક) હતી.

પાછળ જણાવી ગયા છિયે કે—હિરાલાલ ઝુંપડીની અંદર બિછાનાપર સૂતો સૂતો વર્તમાનપત્ર વાંચતો હતો અને **શોભા** તેની પાસે બેશીને સાંભળ-

તી હતી. એવામાં દૂરથી કંઈ અવાજ સંભળાયો તેથી હિરાલાલ વાંચતાં વાંચતાં એકદમ અટકી ગયો અને શોભા પણ કાન માંડીને સાંભળવા લાગી. બંને સમજ્યાં કે એ અવાજ કોઈ નાના છોકરાનો છે અને બીકથી ધ્રૂજતો ધ્રૂજતો તે બૂમો પાડે છે. આથી એકદમ ચમકીને હિરાલાલ શોભાના સામું જોઈને બોલ્યો–'આ શું ! પેલી તરફથી આવતો અવાજ એકદમ બંધ કેમ થઈ ગયો !' વળી પાછો મ્હોં દબાવી રાખ્યાથી માણસ જેમ બોબડું તોતડું અને ગેંગેં ફેંફેં બોલે તેવો અવાજ સાંભળવા લાગ્યો. તેથી હિરાલે જલદીથી પોતાની પ્રિયાને પૂછ્યું–"શોભા! એ શું છે તે હું જોઈ આવું વારૂ?" તે સાંભળીને શોભા એકદમ ઊઠી અને ઝુંપડીના ખુણામાં હાથિઆર હતું તે લાવી હિરાલાલના હાથમાં આપીને બોલી–'ચાલો જઈએ."

હિરાલાલે પૂછ્યું–"શું તું પણ આવે છે?"

શોભાએ કહ્યું–"આવા અંધારામાં અને આફતમાં તમે એકલા જાઓ તે હું જીવતી છતાં શી રીતે જોઈ રહું?"

આમ વાતો કરીને બંને ઝુંપડીમાંથી બહાર ની-

ફળ્યાં. હિરાલાલના હાથમાં હથિઆર છે અને શો- ભાના હાથમાં દીવો છે. આવે વેશે તે બંને જણાં આગળ પાછળ ચાલતાં જેણી તરફથી અવાજ આ- વતો હતો તેણી તરફ ઝપાટા બંધ ચાલ્યાં.

પ્રકરણ ૩ જું.

વનમાં જઈને જે દેખાવ જોયો તેથી કોમળ હૃદયની શોભાની વાત તો બાજુએ રહી, પણ હિ- રાલાલનુંએ આખું શરીર થર થર કાંપવા લાગ્યું. પાંચ છ વરસની ઉમ્મરના એક ઘણાજ ખૂબસુરત છોકરાને એક બિહામણા રાક્ષસ જેવો માણસ જ- કડીને બાંધે છે. એ છોકરાના શરીરપર ઘણાં કીમ- તી લૂગડાં અને ઘરેણાં શોભતાં હતાં. પેલા પાપી માણસે તેને એવી રીતે પકડયો હતો કે તેનાથી હા- લી ચાલી કે બોલી શકાતું નહોતું. તરતજ હિરાલાલ હથિઆર ઉગામી કૂદકો મારીને તે પાપીના પર ધસી ગયો. આમ અણધારેલી રીતે ધસારો થયાથી પેલો ચંડાળ પણ પોતે પકડેલા છોકરાને પડયો મૂકીને પોતાનો બચાવ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. પછી હિરા-

લાલ અને તેની વચ્ચે મારામારી થવા લાગી. એક બીજાને મારવા અને પાછા હઠાવવામાં તેમનું તમામ ધ્યાન રોકાયલું હતું તે વખતે ખરેખરો લાગ જોયાથી, શોભા પેલા જકડી બાંધેલા છોકરાને ઉપાડી બાથમાં ઘાલીને પોતાની ઝુંપડી તરફ દોડી ગઈ. ઝુંપડીમાં ગયા પછી તેણે છોકરાને બિછાના પર મૂક્યો અને તેના બંધ છોડી નાંખ્યા. બીકથી તે બાળક છેક બેભાન થઈ ગયેલો હતો તેથી શોભાએ તેના મ્હોપર ઠંડું પાણી છાંટયું તથા લૂગડાના છેડા વતી પવન નાંખવા માંડયો. એમ કર્યાથી જરા વારમાં તે છોકરો કંઈક સાવચેત થયો અને તેણે આંખો ઉઘાડીને શોભાના મ્હો સામું જોયું. પછી તરતજ, ગમે તો શોભાની ઘણી ખૂબસુરતીથી ખુશી થઈને અથવા તો તેણીના મ્હોપર દેખાઈ આવતો અકપટ સ્નેહભાવ સ્વાભાવિક રીતેજ સમજી જઈને, પોતાની માની પેઠે તેને ગળે વળગી પડયો. શોભા તેને ઝુંપડીમાં મૂકીને પોતે પાછી હિરાલાલની પાસે જવાને ઘણી તજવીજ કરતી હતી, પરંતુ તે છોકરે તેને સહજ છોડી નહિ. પછી મહા મહેનતે તેને સમજાવી ભૂલથાપ દેઈને છાનીમાની તે જંગલ

તરફ દોડી ગઈ.

પ્રથમી જગ્યાએ પાછી જઈને તેણે જોયું તો પેલો પાપી ચોર નાશી ગયો છે, અને હિરાલાલનું લોહીથી તરબોળ થયેલું શરીર મડદાની હાલતમાં ત્યાં પડ્યું છે. ઘણીવાર સુધી હિરાલાલે તે ચંડાળની સાથે મારામારી કરી હતી; પરંતુ ચોર તેના કરતાં શરીરે ઘણો જબરો અને બળવાન હોવાથી આખરે તેને હરાવી પાડી નાશી ગયો હતો.

શોભા સમજી ગઈ કે હિરાલાલના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી જવાથી તે લોથ જેવું થતું જાય છે; તેથી તરતજ પોતે પહેરેલી સાડી અડધી ફાડીને પાસેની નદીમાં પલાળી લાવી હિરાલાલના શરીરે લાગેલા ઘા ઉપર તેના પાટા બાંધી દીધા. પછી થોડી વાર કેડે તેને જરા જરા કળ વળી અને સાવચેત થયો, એટલે શોભાના ખભાપર હાથ રાખીને ધીરે ધીરે ચાલતો ચાલતો તે પોતાની ઝુંપડીમાં ગયો. ત્યાં તેને બિછાનાપર સૂવાડીને શોભા ઘણી રીતે તેની આસના વાસના કરવા લાગી. બીજી તરફ પેલો છોકરો ઘણો રડવા લાગ્યો. શોભા તેને સમજાવીને તેનું નામ ઠામ વગેરે પૂછતી હતી. પરંતુ

તેનો કંઈ પણ જવાબ નહિ આપતાં તે રડયા કરતો હતો. હિરાલાલે ઘણી મીઠી મીઠી વાતો કહીને અને શોભાએ ઘણો સ્નેહભાવ દેખાડીને તેને બહુ ફોસલાવ્યો, પરંતુ તે છાનો રહ્યો નહિ. રડતાં રડતાં તે માત્ર એટલુંજ બોલતો હતો કે "મારે મા પાસે જવું છે." પરંતુ હિરાલાલ અને શોભા જાણતાં નહોતાં કે તેની મા કોણ છે અને તે કયાં રહે છે.

પરંતુ એવો વહેમ ઘણી વાર રહ્યો નહિ. થોડીજ વારમાં વનની અંદર ઘણા માણસો આવી ચડયા. ઘણા સિપાઈઓ અને માણસો શોભાની ઝુંપડી તરફ આવવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓ છેક પાસે આવ્યા ત્યારે હિરાલાલે અશક્તિને લીધે સૂતાં સૂતાં તેમના આવ્યાનું કારણ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં તે લોકોમાંના એક મુખ્ય માણસે કહ્યું કે—"આ જંગલથી આશરે ત્રણ માઈલપર એક જમીનદારનું મકાન છે. આ ચોરાયલો છોકરો તે જમીનદારનો પુત્ર છે. એ જમીનદારનો એક નોકર દરરોજ સાંજે આ છોકરાને લુગડાં ઘરેણાં પહેરાવી ગાડીમાં બેસાડીને ફરવવા લેઈ જતો. જેણે બાપ જન્મારે સોના હીરાનું મ્હો સરખું પણ જોયેલું નહિ તેવા હલકા મનના માણસના સ્વાધીનમાં હમે-

શાં હજારો રૂપિઆના દાગીના રહે તેથી તેની ઘાનત બગડયા વિના રહેજ નહિ. તેજ પ્રમાણે એ નોકરની બુદ્ધિ પણ બગડી. ઘણા દિવસથી તે પોતાનો લોભ પૂરો પાડવાની પેરવી કરતો હતો પણ છોકરાને મારી નાંખવાની હિંમત ચાલતી નહોતી. અમારા શેઠ એવા ઉમરાવ દિલના અને દયાળુ છે કે એ ચાકરની બદ ઘાનતનાં કંઈ કંઈ ચિન્હ કોઈકોઈ વાર જણાતાં તે છતાં તેને ઘણા વરસનો જૂનો નોકર જાણીને જવા દેતા. પરંતુ શેઠની એવી રહેમ દિલીથી તે પોતાની દુંષ્ટ ધારણા પાર પાડવાને વધારે લલચાતો ગયો અને આજ તેનો અમલ કરવાને તૈયાર થયો. વખત થઈ ગયા છતાં ભાઈ ઘેર આવ્યા નહિ તેથી શેઠાણીએ રડારોળ કરી મૂકી, ને એ વાત શેઠના જાણ્યામાં આવ્યાથી તાબડતોબ તેમણે ચો તરફ માણસો દોડાવી શોધ કરાવવા માંડી. તેમાંના એક બે માણસોને ભાઈની ગાડી આ તરફ આવ્યાની બાતમી મળ્યાથી અમે તેમની ખબર કાઢતા કાઢતા અહીં આવ્યા છિયે."

પછી હિરાલાલે તે બાળકના બચાવ સંબંધી હકીકત ટૂંકામાં તેમને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને તથા હિરાલાલનું લોહી લોહાણુ શરીર જોઈને તેમ-

ણે ઘણી દિલગિરી દેખાડી. પછી "શેઠ શેઠાણી બહુ ફિકર કરતાં ને રડી મરતાં હશે, માટે અમારે જલદી જવું જોઈએ" એમ કહી, હિરાલાલ તથા શોભાનો ઉપકાર માની તથા તેમની પરવાનગીથી પેલા છોકરાને સાથે લેઈને, તેઓ સઘળા પાછાવળી જમીનદારના મકાન તરફ ચાલ્યા.

પ્રકરણ ૪ થું.

જમીનદાર ઘણો સારો માણસ હતો. તેની મિલ્કત પાંચ લાખ રૂપિઆની હતી, અને તેનો ઉપયોગ તે બહુ રૂડી રીતે કરતો હતો. ઘણાક નામધારી "મોટા માણસો" પૈસાના મદથી છકી જાય છે અથવા ગેરવાજબી રીતે પૈસા વાપરી કે ઉડાવી કીર્તિ મેળવવાનાં ફાંફાં મારે છે, તેમને માટે "ધનવાન" અથવા "પૈસાદાર" એ શબ્દ સાંભળીને, તેઓ આપસ્વાર્થી, ગાડી વાડી ને લાડીના મોજીલા તથા હુંપદખોર દુરાચરણી હશે, એવો ભાસ સારા માણસોના મનમાં સહજ ઉત્પન થાય છે. પરંતુ હજી પણ એવા ઘણા "ધનવાન" ગૃહસ્થો દેશની અંદર છે કે જેમ-

ના હાથમાં ધન આવ્યાથી તે ધનનો ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો થાય છે. એટલું તો નક્કી છે કે ઘણે ઠેકાણે સારી વસ્તુની પેદાશ બહુ થોડી થાય છે. અને એમ થોડી પેદાશ થવાને લીધેજ સારી વસ્તુ ઘણી વહાલી અને કીમતી લાગે છે.

જમીનદાર ઘણો સારો માણસ હોવાથી, તેના પ્રાણ જેવો અને ઘરેણાં લૂગડાંથી ભરેલો ચોરાઈ ગયેલો છોકરો મેળવી આપીને જેણે તેને મહા સંકટમાંથી ઉગાર્યો છે, જેણે પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખીને પણ એક અજાણ્યા બાળકને બચાવ્યો છે, અને જે એક ઘાતકી માણસના હાથથી થયેલા સખ્ત જખમની વેદનાને લીધે બિછાના પર પડી રહેલો છે, તે પરોપકારી દયાળુ હિરાલાલને માટે તેનો જીવ ઘણોજ બળવા લાગ્યો; તેથી તેની દવા દારૂ કરવા સારૂ એક દાકતર અને ઈનામ તરીકે પાંચ હજાર રૂપિઆ તેણે તેની ઝુંપડીએ મોકલી દીધા.

દાકતરને જોઈને શોભાને ઘણી શાન્તિ થઈ, પણ ઈનામના રૂપિઆ તેણે લીધા નહિ. એ રૂપિઆ લેઈ આવનાર માણસને તેણે કહ્યુ કે—"મારા સ્વામીએ એમની ફરજ બજાવી છે, તેથી તેને માટે ઈના-

મ લેવું તે પાપનું કામ છે. અમારી હાલત કાંઈ છેક નઠારી નથી. જેઓ ખરેખરા લાચાર અને દરિદ્રી હોય તેમનું પાલન પોષણ થાય તેવા કામમાં એ પૈસા વપરાય એવું હું ઈચ્છુંછું. જમીનદાર સાહેબે મેહેરબાની કરીને દાક્તરને મોકલ્યા છે તેટલાથીજ અમે તેમનાં બહુ આભારી થયાં છિયે."

ઘણો આગ્રહ કર્યા છતાં શોભાએ રૂપિઆ લીધા નહિ તેથી તે લેઈ આવનાર માણસ પાછો ગયો અને સર્વ હકીકત જમીનદારને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને શોભાની માણસાઈ અને ફરજ સમજવાની તેની વિવેકબુદ્ધિથી તેને ઘણો આનંદ ઉપજ્યો. અને 'હવે કેવા ઉપાય કરવાથી તે પૈસા લે' તે સંબંધી પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો.

જમીનદારે મોકલેલો દાક્તર દરરોજ હિરાલાલને જોઈ જતો હતો. તેની દવા અને શોભાની ચાકરીથી કોઈ દહાડો તેને (હિરાલાલને) થોડો થોડો આરામ જણાતો હતો; તેમ વળી કોઈ દહાડો દુઃખનો વધારો પણ લાગતો. ઘણા સખ્ત જખમની વેદનાને લીધે બહુ જોરથી તાવ ચડ્યો હતો તેથી તે પોતાના બિછાના પર બેભાન થઈને પડી રહ્યો હતો.

આ વખતે શોભા ખાવાનું અને ઊંઘવાનું છોડી દઈને હિરાલાલના માથા આગળ બેઠી છે. તેને આળસ નથી, શાંતિ નથી, તેમ તે વખત બેવખત પણ જોતી નથી. તે પોતાના પ્રાણ પાથરીને માત્ર સ્વામીની સેવા કર્યા કરે છે. આહા! વિપત્તિ—દુઃખ માણુસની પાસે કેટલું કેટલું છોડાવી દેવરાવે છે, તેને કેટલી સહનશીલતા શીખવે છે, અને ગંભીરપણું રાખવાની કેટલી બધી ટેવ પાડે છે! શોભા આ વખતે વિપત્તિમાં પડીને અમૂલ્ય શિક્ષણ મેળવે છે.

જખમની પીડાથી દુઃખ પામતો હિરાલાલ બિછાનામાં આમથી તેમ ફરીને તેનું (શોભાનું) અમૃત જેવું મ્હો જોયા કરે છે. એ મ્હો જોયાથી, ખમી શકાય નહિ એવી પીડાની પણ તેને કેટલીક શાંતિ થાય છે, તેના પ્રાણમાં નવું બળ આવે છે, હૃદયમાં ઉત્સાહ જણાય છે, અને મનની અંદર હમેશાં એક પ્રકારનો આનંદ થયા કરે છે. પ્રેમ! તનેજ આ જુઠા જગતમાં ધન્ય છે! મોતના ભયવાળા આ સંસારમાં તુંજ જીવતા (અમર) છે, અને દુનિઆનાં દુઃખરૂપી બળતા અગ્નિના ભડકામાં તું અમૃત છે!

સૂર્ય આથમવાની તૈયારીમાં છે, અને ઠંડો પવન

ધીમે ધીમે વાહાય છે. શોભાએ ધીરે ધીરે હિરાલાલના જખમ પર નવુ ઓસડ લગાડયું. તે વખતે હિરાલાલે નરમાશથી તેને "શોભા" કહીને બોલાવી, પરંતુ તે કંઈ પણ જવાબ નહિ આપતા સ્વામીના સામે આવી બેઠી. ત્યારે ફરીથી હિરાલાલે તેને કહ્યું –"શોભા! આ તારૂં દુ:ખ હવે મારાથી સહન થતું નનથી. આજ બાવીશ દિવસથી તું બહુ બહુ દુ:ખ વેઠે છે, તે તારા કોમળ શરીરે શી રીતે સહન થઈ શકશે? મને મટે અથવા ન મટે, પણ તારૂં દુ:ખ હવે હું જોઈ શકતો નથી. હમણાં તું જરા સૂઈ રહીશ નહિ?"

હિરાલાલનું આવું લાગણીનું બોલવું સાંભળીને શોભાની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. દુ:ખની વખતે સ્ત્રીઓ ઘણું ઘણુ સહન કરે છે, પણ આદરભાવ–મમતા–સહન કરી શકતી નથી. એવી વેળાએ મમતાની વાત સાંભળીને તેમના પ્રાણ પીગળી જાય છે અને તે પીગળેલા પ્રાણ આંખના પાણીરૂપે દેખાઈ આવે છે. ખરી વાત નહિ સમજનાર ઘણા અજ્ઞાન પુરૂષો એવે વખતે કહેછે કે–"સ્ત્રીઓ રોઈને પુરૂષોને ગભરાવી દે છે." પણ શા માટે તેઓ રડે છે તે સમજી શકતા નથી.

શોભાને ગેવું આવ્યું હતું, પણ તે ખરેખરી રોઈ નહોતી. થોડી વાર પછી ધીમે ધીમે તે બોલી–" તમે મારી ફિકર કરશો નહિ. તમે સાજા થશો એટલે મને સૂવાના ઘણા દિવસ મળશે. મારી તબિઅત બગડવાનો તમે ભય રાખો છો, પણ હું જે પ્રમાણે ચાલું છું તેથી મને કંઈ પણ દુઃખ જણાતું નથી. પરમેશ્વર જે વખતે જેવી અવસ્થામાં રાખશે તેવી અવસ્થામાં રહીશું. વારૂ, હમણાં તમને જરા સારૂં લાગે છે ?"

ઘણી વાર સુધી હિરાલાલ કંઈ બોલ્યો નહિ. પણ એક હાથ શોભાના ખંભાપર મૂકીને અને બીજે હાથ તેના હાથપર રાખીને તેના મ્હો સામું જોઈ રહ્યો. પછી ધીમે ધીમે બોલ્યો—"શોભા ! તું સ્ત્રીરત્ન છે. તારી મહેનત કરવાની અને દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ જોઇને હું બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો છું. ઘરધણીઆણીપણું તું એવી સારી તે સમજે છે કે મારા આ ગરીબ સંસારમાં પણ કંઈ ઓછાપણું થયું નથી. હું હલકો માણસ છું તેથીજ તારા જેવી પતિને પોતાનો પ્રાણ સમજનાર સતીની બરાબર બરદાસ કરી શક્યો નહિ, તેમ મન

બોલીને મમતા પણ દેખાડી ના શક્યો. તારા હૃદયમાં જેટલો પ્રેમ છે તે તેં મને આપ્યો છે અને તેના આનંદથી તું સ્વર્ગના સુખની પણ આશા રાખતી નથી. પરંતુ તારા જેવી દેવીને પ્રેમ કર્યાથી જે સુખ મળે છે તે કહેવાની મારામાં શક્તિ નથી. પ્રેમ પામવાની તો વાતજ કહેવી નહિ"—

શોભાથી હવે સહન થયું નહિ. તેની આંખનાં પાણીએ હવે અટકાવ માન્યો નહિ. હિરાલાલનું બોલવું પૂરૂં થાય તે પહેલાં તે તેના પગ પાસે પડીને કહેવા લાગી—"તમે એમ ના બોલો. હું તમારી દાસી છું, તમારા પગની રજ છું; મારાં એટલાં બધાં વખાણ કરશો નહિ." આ સાંભળીને હિરાલાલ કંઈ પણ નહિ બોલતાં હસી પડયો; તેથી શોભાએ ફરીથી તેને પૂછ્યું—"હમણાં શું જરા આરામ લાગે છે?"

હિરાલાલે કહ્યું—"મને હમેશાં સારૂં લાગે છે. શોભા! તારા જેવી પ્રેમાળ દેવી જેના હૃદયનું અડધું અંગ છે તેને વળી અસુખ—પીડા, દુઃખ—કેવું? વળી તું જાણે છે કે, તારો સ્વામી કંઈ પણ પાપ કરવાની ધારણા પાર પાડવા જતાં આ સજા ભો-

ગવતો નથી; ત્યારે તને શેનું દુઃખ? અને મને પણ શેનું દુઃખ?"

એટલામાં એકદમ તે ધણી ધણીઆણીને બોલતાં બંધ થવું પડ્યું. ડાકતરની સાથે જમીનદારે પોતે હિરાલાલની ઝુંપડીમાં આવ્યો એટલે તેમને જોઈને શોભા બિછાનાપરથી ઉઠીને ઉભી રહી. પછી દાક્તરે દરદી હિરાલાલની તબીઅત તપાસીને ઉતરી ગયેલે ચેહેરે જમીનદારના કાનમાં કંઈક કહ્યું.

પ્રકરણ ૫ મું.

હિરાલાલ ક્યાં છે? હવે શા માટે પૂછો છો? આજ દશ દિવસ થયા પતિપ્રાણા શોભાનું હૃદયરત્ન આ મિથ્યા જગત છોડીને ચાલ્યું ગયું છે! ઉગતા જુવાને પારકાના છોકરાને બચાવતાં પોતાનો જીવ ખોયો છો આવી રીતે મરનારનુંજ જીવતર ધન્ય છે! સઘળા માણસો મરે છે તો ખરા, પણ કોઈ એકનો જીવ બચાવતાં જે મરે છે તેજ ખરા માણસ અને માણસરૂપે દેવતા છે. હિરાલાલનો પવિત્ર આતમા અમૃતધામમાં ગયો છે અને એને

માણુસનો અવતાર સફળ થયો છે.

શોભા ક્યાં છે? તે કમનસિબ તરૂણી જીવતરનું સર્વસ્વ–તમામ–ગુમાવીને ધૂળમાં પડી રહેલી છે! દશ દિવસ પહેલાં તેને જે જોઈએ તે હતું; દેવતાના જેવો ધણી હતો, પ્રેમ કરનાર પુરૂષ હતો, યત્ન હતો, પોતાનો માણુસ હતો, સર્વં હતું. આજ તેમાંનુ કાંઈ નથી! આજ આખું જગત્ તેની આગળ ઊજડ મેદાન જેવું છે. આજ તેને સૂવાનું કહેનાર નથી, ખાવાને સોગાન દેનાર નથી અને તેનું મ્હો ઉતરી ગયેલું જુવે તો પોતાનાં હજારો દુઃખ ઉપર પણ નજર નહિ રાખતાં તેને હસાવવાની કોશિશ કરનાર કોઈ નથી! આજ તેને કોઈ નથી! એક જણુની ખોટ પડ્યાથી શોભાના પ્રાણુનું બંધન તૂટી ગયું છે, અંતરનું અજવાળું ઓલવાઈ ગયું છે, અને સંસારનું સુખ જતું રહ્યું છે! આજ શોભા કંગાલ, ભીખારણુ અનાથ, કે જેવી કહો તેવી થઈ પડી છે!!

જે જાય છે તે સુખથી જાય છે, પણ જે રહે છે તેજ પીડા ભોગવે છે. માણુસો મોતને અતિશય નિર્દય શા માટે કહે છે? એ સવાલના જવા-

ખમાં એજ કહી શકાય કે—તે એક જણને લઈ જઈ બીજા એક જણનું અથવા એક કુટુંબનું કાળજું કાપી નાંખે છે તે વાસ્તેજ. નહિતો મોત એ રોગ, શોક, સંતાપ વગેરેનું મોટામાં મોટું ઓસડ છે; તેને "નિર્દય" કહેવું એ ખોટું આળ—તહોમત—ચડાવવા જેવું છે.

જે પથારીમાં પડી રહીને હિરાલાલ મોતની પીડા ભોગવતો હતો, તેજ બિછાનામાં શોભા આજ દશ દિવસથી પડી રહી છે. પડચે પડચે તેને ઘણી ઘણી જૂની વાતો સાંભરી આવી. ધણીની સારી સ્થિતિ, પછી ગરીબાઈ, માબાપનું મૃત્યુ અને તેથી થયેલો વિજોગ, તથા છેવટે વનવાસ, એ સર્વ એક વખતે તેના મનરૂપી નાટકના પડદા ઉપર બરાબર દેખાવા લાગ્યાં. સ્વામીનો ઉપદેશ, મમતા અને પ્રેમ એ પણ મનમાં આવ્યાં. પોતે કોઈ કોઈ વખત તકરાર કરી હતી તે પણ સાંભરી આવી અને તેમ થયાથી તેનું મન હાલની અને હવે પછીની સ્થિતિ વિષેના વિચારમાંથી નિકળીને થઈ ગયેલી સ્થિતિના વિચારમાંજ લીન થઈ ગયું. એ પ્રમાણે જ્યાંસુધી તેનું મન પાછલી વાતોમાં ભરાઈ રહ્યું ત્યાંસુધી જાણે કોઈ

મંત્રની મોહિની લાગી હોય તેમ તે સ્થિર રહી. પણ એ વિચાર બદલાઈને જ્યારે હાલની જમના દૂત જેવી ડરામણી સ્થિતિ વિષે વિચાર થયો ત્યારે તેના કાળજાના કડકે કડકા થઈ જવા માંડયા. રડી રડીને તેણે એટલાં આંસુ પાડયાં કે માથા નિચેનો તકિયો ભીંજાઈને લદબદ થઈ ગયો, આંખો ફૂલી ગઈ, મ્હો સૂજી ગયું, અને શરીર ઝાંખરા જેવું થઈ ગયું. હૃદયમાં દુઃખરૂપી દેવતા સળગે છે તેની સાક્ષી શરીર આપે છે. અરે! જેને પુષ્કળ પ્રેમ કર્યા છતાં તેની ઈચ્છા ઓછી થની નહોતી, તેના હમેશના વિજોગનું દુઃખ એકદમ શી રીતે ઓછું થાય? પ્રેમનો ભૂખ્યો માણસજ આવી પ્રેમની પીડા સમજી શકે છે. મોહમાં ફસાયલાને તેનું ખરૂં સ્વરૂપ કદિ સમજાશે નહિ. પણ ઉલટા કેટલાક ખોટા વિચાર થશે.

શેવલા આંખ ઉઘાડીને ચારે તરફ જોવા લાગી તો સ્વામીની યાદગિરીનાં સર્વ ચિન્હ ઝુંપડીની અંદર દેખાવા લાગ્યાં એમ જોતાં જોતાં તેને પેલી કાળરાત્રિની-કે જે રાત્રે તે પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે પ્યારા પતિના હાથમાં હથિઆર આપીને ' ચાલો જઈએ ' કહીને પેલા બિહામણા રાક્ષસ

જેવા પાપી પુરૂષની પાસે લઈ ગઈ હતી તે રાત્રિની—વાત સાંભરી આવી અને તેથી તેનું હૃદય ચિરાઈ જતું હોય એમ લાગવા માંડયું. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે—"હુંજ તેમના મોતનું કારણ છું. મેં જો ત્યાં જવાની ના કહી હોત તો તે કદી જાત નહિ. મેંજ તેમનો જીવ લીધો છે. અને મેંજ મારા પોતાના હાથે મારે ઉપાસના કરવાના દેવને કાઢી મૂકયો છે। તે મને ઘણું ચાહાતા તેનુંજ આ ફળ થયું! મારૂં મ્હો જોનારને પણ ઘણું પાપ લાગે! હું રાક્ષસી છું, ધણીને મારનારી છું, અને માણુસ જાતને—તેમાં વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓને કલંક જેવી છું!!"

હાય! મરતી વખતે પણ તે મારૂંજ નામ લેતા હતા! કોનો સ્વામી કોને આટલી ચાહાય છે? અને જેઓ ચાહાય છે તેઓ લાયક હોય તેનેજ ચાહાય છે; મારા જેવી નિચને એટલી બધી કોણ ચાહાય? હું એવા દેવતાઈ પુરૂષને યોગ્ય પ્રેમ કરી શકી નહિ તેમ તેમની બરદાસ ચાકરી પણ મારાથી બરાબર ના બની! આટલા દિવસ સુધી મેં તેમને દુઃખજ દીધા કર્યું છે। તોપણ તે તો હમેશાં

પ્રેમભાવથી મને તેમની છાતીમાં છુપાવતા હતા. મરતી વખતે તેમનો શ્વાસ બેશી ગયો હતો, અને જીભ ટૂંકી થઈ જતી હતી, તોપણ, મહા મહેનતે, ભાગ્યા તૂટ્યા અવાજથી તેમણે મને કહ્યું કે–"શોભા! મારી શોભા! તારો ઈશ્વર અહીં રહ્યો, હું જાઉંછું." આ તેમના છેલ્લા બોલ! હાય! આ અભાગણીની વાત તેમના મનમાં હમેશાં જાગતી રહેતી. દુનિઆ છોડીને જતી વખતે પણ કાળા મ્હોની શોભા સંબંધીજ વાત કરતા હતા! હુ તેમને છોડીને કેમ રહેલી છું? હવે મારાથી જીવી શકાશે નહિ. આંપઘાત કરીને હું આ દુઃખનો અંત લાવીશ. મોતજ એકફક્ત ઓસડ છે, અને મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત–દોષથી છુટવાનો ઉપાય–છે. હુ મરીશ, અને મારૂં સર્વસ્વ જે રસ્તે ગયું છે તેજ રસ્તે જઈશ!

"શોભા! મારી શોભા! તારો ઈશ્વર અહીં રહ્યો, હું જાઉંછું." આ તેમના છેલ્લા શબ્દોમાં કેવો દૃઢ વિશ્વાસ દેખાય છે! આપણો ઈશ્વરજ પોતાનું સર્વ સમજ્યાની તેમની શ્રદ્ધા આ શબ્દોથી કેવી સાબિત થાય છે! આવા શબ્દ કેટલા માણસો કહી શકેછે? વળી "તું જાગે છે કે તારો સ્વામી કંઈપણ

પાપ કરવાની ધારણા પાર પાડવા જતાં આ સજા ભોગવનો નથી” એ એક બીજી વાત. સ્વામી! એ પણ તમે ઠીકજ કહ્યું છે. તમે પારકાને માટે જીવરૂપી રત્ન છોડી દેઈને અમર લોકમાં ગયા છો. આવી રીતે આવરદા પૂરો કરવો એજ માણસનું મોટું ભાગ્ય છે.

ઉપરની બે વાતો યાદ કર્યાથી આપઘાત કરવાની તેની ઇચ્છા અટકી પડી. પછી તે વિચાર કરવા લાગી કે—“એમણે પારકાને માટે જીવ આપ્યો, તો હું મરૂંછું શા માટે? સ્વામીના વિજોગની વેદના સહન કરી શકતી નથી એટલાજ માટે? છી, છી, છી; આ કાળા મ્હોડે હું તેમની સ્ત્રી છું એમ કહીને લોકોને મારૂં ઓળખાણ આપું? તે દેવતા હતા, હું કીડા જેવી છું; તે સ્વર્ગમાં છે, હું નરકમાં છું; અને તેમણે પારકાને માટે જીવ આપ્યો છે, હું સ્વાર્થી થઈને મારા હિતને માટે આપઘાત કરૂંછું! તેમના અને મારામાં આટલું બધું જુદાપણું હોતા છતાં હું અને તે ‘એકાત્મા’ કેમ થયાં? મારા પ્રેમની શોભા શેમાં રહી? આપઘાત કરીને મર્યાથી તો સ્વાર્થીપણું પૂરેપૂરૂં શાબિત થઈ ગયું. સર્વે મરી શકેછે,

પણુ વિજોગનાથી ડરીને નાસવાનું શું કારણુ છે? પ્રેમના બળથી જે વિજોગને હરાવી શકેછે તેજ જગત છોડીને સ્વર્ગમાં જંઈ શકેછે, તેજ વિરાંગના (બહાદુર સ્ત્રી) છે, અને તેજ દેવી છે."

"ત્યારે હું મરીશ નહિ, પણુ તેમની પૂજા કરવાને જીવતી રહીશ. જો મારી યાદદાસ્ત ગઈ નથી, પ્રેમ ઓછો થશે નહિ, અને અંતઃકરણુ જેવું છે તેવું રહેશે, તો, હું મનમાનતી રીતે તેમની પૂજા કરીશ. મારૂં આ કવખતનું વિધવાપણું જો ઈશ્વરની આજ્ઞા છે તો જરૂર એમાં કાંઈ છૂપી મતલબ છે, પણ તે સમજવાની મારી શક્તિ નથી. ઈશ્વર મારો છે એમ તે કહી ગયા છે અને હું પણું સમજુંછું. માટે જગદીશ્વરના ચરણમાં મારૂં સરવસ્વ અર્પણુ કરીને હું આ દુઃખરૂપી બળતા અગ્નિની ઝાળ સહન કરીશ."

"તે તો વીરપણાનું કામ કરી ગયા છે. એમ મરવું તેમાંજ શોભા છે. હું કાંઈ કરી શકી નહિ. તેમ મારી આ શક્તિથી કંઈ થઈ શકશે પણું નહિ. હું છેક નિચમાં નિચ છું, મારામાં કાંઈ શક્તિ નથી. પરંતુ મને પેદા કરનાર તો અનંત (જેનો

કદિ નાશ થાય નહિ તેવો)અને અસીમ (જેનો પાર–મર્યાદા નથી તેવો) છે. તેથી હું જગતના કામમાં લાગી શકું, તો તે આશીર્વાદ દેશે. મારૂં આ તુચ્છ, અણુથી એકઠું થયેલું, જીવતર પારકાને માટે કામે લગાડી હસતી હસતી ચાલી જઈશ, એનાથી જીંદગીની સફળતા બીજી શી જોઈએ? માણસનું જીવતર પોતાને માટે નથી, આખા જગતને માટે છે.

આમ વિચાર કરીને શોભા ધીરે ધીરે ઉઠીને બેઠી. અને જુવે છે તો જમીનદારના ઘરનો એક ઘરડો નોકર આવીને ઝુંપડીના બારણામાં ઉભેલો છે. હિરાલાલ મરી ગયો ત્યારથી દર રોજ જમીનદારની સ્ત્રી તે નોકરને શોભાની ઝુપડીએ મોકલતી હતી. દસ દિવસ પછી આજ શોભાને બેઠેલી જોઇને તે ઘણો ખુશી થયો. તેની સાથે સહેજસાજ વાતચિત કર્યા બાદ તેણે કહ્યું–"અમારાં બાઈ સાહેબે કહાવ્યું છે કે–આપને પંદર હજાર રૂપિઆ ભેટ કરવાની અમારી ઈચ્છા છે, માટે આપ કૃપા કરીને તે રૂપિઆ લેવાનું કબુલ કરશો તો તેથી અમે ઘણાં ખુશી થઈશું અને આપ પણ સુખથી જન્મારો ગાળી શકશો. વળી જો કાશીમાં ગંગાને કિનારે રહેવાની આપની ઈ-

ચ્છા હોય તો ત્યાં આપને એક મકાન કરાવી આપીએ."

આ સંદેસો સાંભળી જરા વાર વિચાર કરીને શોભા બોલી–"તમારાં બાઈ સાહેબને કહેજો કે, રૂપિઆની જ્યારે મારે જરૂર પડશે ત્યારે હું આપને જણાવીશ. બીજું એક મકાન મને મળે તો ઘણું સારૂં; પરંતુ ગંગા કિનારે રહેવાની મારી મરજી નથી. કૃપા કરીને આ વનની પાસેજ જો એવો કાંઈ બંદોબસ્ત કરી આપશો તો મારા ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થશે."

આ પછી સહેજસાજ બીજી થોડીક વાતો કરીને જમીનદારનો નોકર પાછો ગયો. અને શાભા એકલી પોતાની ઝુંપડીમાં વિચાર કરતી બેશી રહી.

પ્રકરણ ૯ મું.

હિરાલાલને મરી ગયે ઘણાં વરસ થઈ ગયાં છે. પ્રથમ જ્યાં વન હતું ત્યાં આજ વસ્તી થઈ છે. એ મુદતમાં કેટલાંક ઘર ઉપડી ગયાં છે. અને કેટલાંક ઘરમાં જ્યાં દર રોજ આનંદ આનંદ દેખાતો ત્યાં આજ દિલગિરીના શબ્દ સંભળાય છે. તે-

મજ કેટલાંક ઠેકાણે જ્યાં દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ જણાતું નહિ ત્યાં આજ સુખ અને લીલાલેહેર જોવામાં આવે છે. પ્રકૃતિમાં જેમ ફેરફાર થાય છે તેમ માનવ-જગતમાં પણ પાર વિનાનો ફેરફાર થયા કરે છે તે જોઇને આશ્ચર્ય પમાય છે.

શોભાની ઝુંપડીથી અડધા માઈલપર નદી કિનારે પહેલાં જ્યાં લાંબું મેદાન હતું ત્યાં આજ મોટી વિશાળ હવેલી નજરે પડે છે. અને પહેલાં જ્યાં આગળ થઇને જતાં મુસાફરોને ઘણું દુઃખ વેઠવું પડતું, ત્યાં આજ સારી હંડકવાળા શોભાયમાન ઓરડાઓમાં અનાથ-નિરાશ્રિત બાળકોને ઉછેરવામાં આવે છે, કેટલાક રોગીઓની બરદાસ ચાકરી થાય છે, અને કેટલીક બળી જળી વિધવાઓ શાંતિ સુખ ભોગવે છે. આ બધું થવાનું મૂળ કારણ કોણ છે? બીજું કોઈજ નહિ, પણ પેલી નિરાધાર વનવાસિની શોભા છે.

હિરાલાલના મરણ પછી જમીનદારની મદદથી શોભાએ આ મહા પરોપકારના કામમાં પોતાની જીંદગી અર્પણ કરી છે. જમીનદારના સગાવહાલા અને મિત્રોએ પણ આ પૂન્યના કામમાં

મદદ આપી છે. શોભા અનાથ બાળકોને આ આશ્રમમાં એકઠાં કરીને તેમને ઉછેરે છે; લાચાર ઘરડાં અને રોગીઓને લાવીને તેમની સેવા ચાકરી કરે છે; કમનસિબ વિધવાઓને બોલાવી લાવીને તેઓનાં મનમાં આત્માની ઉન્નતિ કરવાની ઈચ્છા ઉત્પંન કરે છે અને ઘણી તરેહથી તેમના મનને શાંતિ ઉપજાવે છે. એવી ઘણી વિધવાઓ તે આશ્રમમાં આવી રહેલી છે, તેઓને શીખવાડવાને શોભા ખરા મનથી મહેનત કરે છે. વળી તેઓને બરાબર રીતસર કેળવણી મળી શકે એવા ઈરાદાથી આશ્રમની અંદર એક સ્ત્રીશાળા સ્થાપન કરી છે તેમાં છોકરીઓ અને જુવાન વિધવાઓ કેળવણી લેછે. શોભા કોઈ પણ ધર્મનો પક્ષપાત કરતી નથી પણ બધા ધર્મને સરખા ગણીને વર્તે છે, તેથી કરીને ગમે તે ધર્મ પાળનારી વિધવાઓ તેના આશ્રમમાં દાખલ થાય છે.

જે નીચ પાપી ચોરના મારવાથી હિરાલાલનો જીવ ગયો હતો, તેને જમીનદારની કોશિશથી કાળા પાણીની શિક્ષા થઈ હતી. એ ચોરને ત્રણ છોકરા હતા, તેઓ નિરાશ્રિતમાં ગણાઇને શોભા-

ના આશ્રમમાં રહેતા હતા, તેમને પણ તે (શોભા) પોતાના પુત્રની પેઠે સ્નેહથી પાળી પોશીને ઉછેરતી હતી. અભ્યાસ–મહાવરા–ના બળથી ધીરે ધીરે તેનું અંતઃકરણ, દ્વેશ અને વૈરભાવ વગરનું શુદ્ધ થઈ ગયું હતું. જે કોઈ એ પ્રમાણે અભ્યાસ કરે છે–મહાવરો પાડે છે–તેઓ એવાંજ નિર્મળ મનનાં થાય છે, એ નિશ્ચય છે.

જમીનદાર અને તેના મિત્રોએ શોભાની ઉદારતાથી મોહ પામીને તેના આશ્રમનું નામ "સ્નેહભવન" પાડ્યું, અને તે સ્નેહભવન હમેશાં ચાલુ રહે તથા તેની હાલતમાં સુધારો વધારો થાય તેને માટે ઘણી કોશિશ કરવા લાગ્યા. સારા કામનું ઈનામ આવું સારૂંજ મળે છે.

જોકે સઘળા માણસો શોભાને આ સ્નેહભવનની માલિક સમજતા હતા, પરંતુ તે પોતે તો એ આશ્રમની સેવા કરનારીજ હતી. એક દાસીની પેઠેજ તે સર્વની સેવા ચાકરી કરતી હતી, તોપણ સ્નેહભવનમાં રહેનારાં તેને દેવી જેવી જાણતાં અને દેવીના જેવું માન આપીને પોતાની મા હોય એમ તેને ચાહતાં હતાં. શોભા પણ હમે-

શાં તેમના કલ્યાણ સંબંધીજ વિચાર કરતી હતી.

આવા ખરેખરા પરોપકારના શુભ કામમાં લાગ્યા છતાં પણ શોભા હિરાલાલને ભૂલી ગઈ હોય તો, લોકો તેને દેવી કહે તો ભલે કહે, પણ અમે તો તેને રાક્ષસી કહીશું; અને વાંચનાર પણ અમારા મતને મળતા થઈને એક અવાજે તેને રાક્ષસી કહેશે, એમાં સંદેહ નથી. જો એમ હોય તો તેના હૃદયને અમે પત્થરનું હૃદય સમજીશું. તેટલા માટે, ચાલો આપણે તેના હૃદયની તપાસ કરીએ કે ત્યાં હિરાલાલ છે કે નહિ?

શોભા આખા દિવસમાં ફક્ત એકવાર પોતાની અસલ ઝુંપડીમાં જતી. ત્યાં જઈને તે ખાતી અને સ્વામીની યાદગિરીની નિશાનીઓ આંખો ભરીને જોતી. જે ખાટલામાં હિરાલાલ સૂતો હતો તે ખાટલો હજુપણ મોજુદ હતો. તેનાપર બેશીને શોભા જ્યારે આંખો મીચીને સ્વામીના ધ્યાનમાં એકતાર થઈ જતી ત્યારે શોકનાં આંસુ પ્રેમનાં આંસુ બનીને તેના બન્ને ગાલ પર વહેતાં હતાં. ત્યારે કોણ કહેશે કે મરવાથી સંબંધ છૂટી જાય છે? કોણ કહેશે કે હિરાલાલ

મરી ગયો છે? અને કોણ કહેશે કે શોભા આ જગત્માં છે? તે વેળાએ મહાદેવ અને પાર્વતીની પેઠે હિરાલાલ અને શોભા એ બંનેના આત્મા એકત્ર થઈ ગયેલા હોય એમ સમજાય છે. શોભા! રો, બા રો! તારૂં રોવું પ્રેમ વિનાની માણસરૂપે પશુ જેવી સ્ત્રીઓને ધડો લેવા જોગ છે. જો અમારાં આંસુથી તારા દુઃખથી બળતા અંતઃકરણમાં જરાપણ આરામ થાય તેમ હોય તો અમે પણ તારી સાથે રડીશું.

એક પળવાર પણ શોભા પોતાના પ્રાણેશ્વરને વિસારતી નહોતી. પ્રેમ-પાત્રને-હૃદયના દેવતાને વિસારવો એ સ્ત્રીઓની શક્તિની બહાર છે.

અઢાર વરસ સુધી શોભાએ સ્નેહભવનનું કામ કર્યું. તેટલા વખતમાં કેટલાંક બાળકોએ અભ્યાસ કર્યો, કેટલાંક રોગીઓએ સાજાં થઈ નવી જીંદગી મેળવી, અને કેટલીક વિધવાઓ પોતાને-આપસ્વાર્થને-વિસરીને પારકાને માટે કામ કરતાં શીખી. એમાંની ત્રણ ચાર વિધવાઓએ શોભાની પેઠે પરોપકારનાં કામમાં જીવતર અર્પણ કર્યું. આશ્રમના કામમાં ખરા મનથી તેમને લાગેલી જોઇને શો-

ભાએ ધાર્યું કે–"હવે હું નહિ હોઉં તોપણ સ્નેહભવન ચાલતું રહેશે."

એક દિવસ રાત્રે શોભા એવી–શોભાની ગેરહાજરીમાં આશ્રમનું કામ બરાબર ચલાવવાને લાયક થઈ હતી તેવી–વિધવાઓને લેઇને એકાંતમાં બેઠી. ત્યાં બીજી કેટલીક વાતો કર્યા પછી તે બોલી કે–"એક વાત મારે તમને કહેવાની છે તે આજ કહું છું. મારો વિચાર હવે આ સ્નેહભવન છોડીને જવાનો છે." સાંભળનાર સ્ત્રીઓએ અચંબો પામીને પૂછ્યું–"શા માટે તમે જાઓ છો? બીજે કિયે ઠેકાણે જશો?"

શોભાએ કહ્યું–"તમે જુવો છો કે મારૂં શરીર ધીમે ધીમે નબળું થતું જાય છે, અને લાગે છે કે હવે હું વધારે દહાડા જીવીશ નહિ. તેથી મારી ઈચ્છા એવી છે કે જીંદગીનો બાકી રહેલો વખત કોઈ એકાંત ઠેકાણે રહી પરમેશ્વરનું ભજન કરતાં કરતાં પૂરો કરવો. મારાથી બની શક્યું ત્યાંસુધી મેં આ આશ્રમની સેવા કરી. હવે તમે લાયક થયાં છો તેથી બધો ભાર ઉપાડી લેશો તો મને નિરાંત વળશે અને મારી ધારણા પાર પડશે."

ખડતલની પેઠે તન તોડીને કામ કરનારી અને માતાની પેઠે સર્વેની સંભાળ લેનારી **શોભા** દેવીની આવી વાતથી સાંભળનાર બાઇઓને મનમાં ઘણું દુઃખ લાગ્યું. પરંતુ કર્તવ્ય કર્મમાં હરકત નાંખવી એ પાપનું કામ છે એમ સમજીને ઘણી દિલગિરી સાથે તેઓ તેના વિચારને મળતી થઈ. તેમને એક મત થયેલી જોઇને **શોભા** ઘણી ખુશી થઈ અને ખીલેલા ચેહેરે તેમને કહેવા લાગી—

"તમને ધન્ય છે! પારકાની સેવા ચાકરીમાં તમે તમારૂં જીવતર અર્પણ કર્યું તેને માટે હું તમને ખરેખરાં નસિબદાર સમજું છું. આ સ્નેહભવનના કામમાં તમે જે નિપુણતા–કાબેલિયતપણું–દેખાડો છો, તે ઉપરથી મને વિશેષ ભરૂસો બેઠેલો છે. તમે ખુશીથી આ આશ્રમનો કારભાર તમારા માથે લો. આગળ ઉપર બીજી કોઈ નવી બાઇને આશ્રમમાં રહેનારાંઓની સેવા ચાકરી કરવા માટે મુકરર કરવાની જો જરૂર પડે, તો, પહેલાં તેના ધર્મ જ્ઞાન અને આચરણની પક્કી તપાસ અને પરીક્ષા કરી જોજો. નઠારાં આચરણવાળી, રંગ રાગ અને વિલાસ જેને વહાલા હોય તેવી, અને મૂર્ખ

શ્રીના હાથમાં આ સ્નેહભવનનો કારભાર સોંપશો નહિ, એ વાત ખૂબ યાદ રાખજો."

"ધર્મની બાબતમાં મારે તમને એટલું કહેવાનું છે કે-જેનો જે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ હોય તેને તે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા દેજો. કોઈ માણુસ પોતાના મનના ખરા ભાવથી ગમે તેવા હલકા ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખે તો તે પણુ સારૂં છે. એવાને જોર જૂલમથી તમને વધારે સારા લાગતા બીજા કોઈ ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રખાવવાની જરા પણુ કોશિશ કરશો નહિ. પરંતુ તેને ખરી કેળવણી આપીને તેની બુદ્ધિ ખીલવજો અને તેના મનને નિર્મળ કરજો એટલે તે પોતાની મેળેજ સત્ય શોધી કાહાડીને સીધે રસ્તે ચાલશે. બળાત્કારથી કરાવેલું કામ કદિ પણુ સારૂં નહિ થતાં ઉલટું નુકસાન કર્તા થાય છે."

"બાળકોને ઉછેરવાના સંબંધમાં પણુ બે બોલ કહું છું. આ સ્નેહભવનમાં જે છોકરાં-છોકરા અને છોકરીઓ-આવે છે તેઓ સઘળાં અનાથ-નિરાશ્રિત-હોય છે. તેટલા માટે તમેજ તેઓની માતાઓ અને બેહેનો છો એમ સમજવું. તેઓનાં શ-

શરીર અને મન યોગ્ય રીતે કેળવાઈને દૃઢ અને જોરાવર થાય, તથા તેમના આત્મા પવિત્ર થાય એવી કોશિશ તમારે કરવી જોઇએ. જમીનદાર સદ્ગૃહસ્થે સ્થાપેલી શાળામાં તેઓ લખતાં વાંચતાં શીખશે, પરંતુ તેમને સદાચરણી બનાવવાનું જોખમ તમારા માથે છે. તેમને માણસ કર્યાંથીજ—માણસને ઘટે તેવા સર્વ ગુણ કર્મવાળાં થાય તે પ્રમાણે તેમને કેળવ્યાથી—આગળ જતાં આ દેશની ચઢતી કળા થશે. આ—બાળકોને ઉછેરવા તથા કેળવવાનું કામ સૌથી ચડિઆતું છે, માટે તે બરાબર બજાવજો.”

“વિધવા સ્ત્રીઓને બરાબર કેળવણી આપજો. તેઓ હિતાહિત—ભલું ભૂડું—,હાલત અને ઉપયોગીપણું સમજીને જ્યારે પોતાનો ભાર પોતે લેઈ શકે એવી થાય, ત્યારે જે રસ્તે જવાની તેમની ઈચ્છા હોય તે રસ્તે તેમને જવા દેજો. તમે બ્રહ્મચારીણી છો એવું જાણીને કોઇને પણ બળથી કે છળથી—કપટથી—તમારા પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ પાડશો નહિ. તેઓને ફક્ત એટલું સમજાવજો કે બ્રહ્મચર્યમાં મીઠાશ અને સુખ છે, પણ બીજી કોઈ રીતે હેરાન કરશો નહિ. જેઓ ખુશીથી તમારૂં એ

મહાવ્રત—મોટો નિયમ—પાળવાને મરજી બતાવે તેમને મમતાથી તમારી સાથે રાખીને આ **સ્નેહભવનની** સેવાના કામમાં સામેલ કરજો.”

“તમે સૌ સદાચરણી, સંસારનાં સુખ ભોગ છોડી દેઇને જોગણો બનેલી, અને ધર્મને માટે પરોપકાર કરવા સારૂ પોતાના સ્વાર્થને પાટુ મારી રહેલાં છો. તેથી મારી ખાતરી છે કે તમારો દાખલો દેખાડી બીજી ઘણી દુઃખી અને દુરાચરણી વિધવા બેહેનોને સુધારીને તમારા જેવી કરી શકશો. તમારા આત્મા ઈશ્વરમાં અર્પણ કરીને તમે સરલ ધર્મના માર્ગમાં પગ મૂકીને ચાલસો. તેમાં ગમે તેટલી હરકતો અને પીડાઓ નડશે તે છતાં જગત્‌માં તમારો જયજય થશે, એ નક્કી સમજી રાખજો.”

“હવે બીજું કંઈ પણ હું કહેવા ચાહાતી નથી. તમારા જેવી સ્ત્રીઓને આટલું પણ કહેવાની કાંઈ જરૂર નહોતી. પરંતુ આટલા દિવસ સુધી આ **સ્નેહભવનમાં** તમારી સાથે રહેવાથી પરસ્પર ઘણી પ્રીતિ થયેલી છે તેથીજ આટલી વાતો મેં લખીને કહી છે. છેવટે તમને સૌને મારી એજ વિનંતિ છે કે—તમારી આ જૂની સખી—બહેનપણી—ના જે જે અ-

પરાધ થયા હોય તે સર્વ ક્ષમા કરજો.” આટલું બોલીને શોભા ચૂપ રહી.

બીજે દહાડે સવારે શોભાને કોઇએ જોઈ નહિ. ક્યાંથી જુવે? તે વનની શોભા વનમાંજ ભળી ગઈ. સ્નેહભવનમાંથી જો કે તે જતી રહી છે, તોપણ આખા આશ્રમમાં ઠેકાણે ઠેકાણે જાણે તેની પવિત્ર મૂર્તિ બિરાજતી હોય તેમ સર્વનાં અંતઃકરણમાં અને નજર આગળ તે શોભી રહી છે.

